

«تأثیر عوامل ژئوپلیتیک نظامی دریای خزر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران»

حبیب‌الله سیاری^۱

علی اصغر بیک بیلندی^۲

پذیرش مقاله: ۹۵/۰۸/۱۶

دریافت مقاله: ۹۵/۰۵/۰۷

چکیده

منطقه ژئوپلیتیک دریای خزر پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و جایگزین شدن چهار کشور تازه استقلال یافته به جای آن در این حوزه، دچار تحولات عظیمی گردید که در این تحقیق با عنوان «تأثیر عوامل نظامی ژئوپلیتیک دریای خزر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران» سعی شده است این تحولات، از دریچه عامل نظامی ژئوپلیتیک بر تدوین راهبرد دفاعی کشور مورد بررسی قرار گیرد. لذا در پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش توصیفی - تحلیلی و به صورت کاربردی پس از انجام مطالعات نظری و محیط‌شناسی ژئوپلیتیک کشورهای منطقه‌ی دریای خزر تلاش گردیده است تا عوامل نظامی ژئوپلیتیک مرتبط و مؤثر بر تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ایران شناسایی سپس به منظور تأیید این عوامل و تعیین نقش عوامل (در قالب بسترهای فرصت‌آفرین، تهدیدزا، قوت و ضعف)، دو پرسشنامه‌ای تنظیم و طراحی گردید. پرسشنامه اول به منظور تأیید عوامل مؤثر ژئوپلیتیک نظامی احصاء شده بر تدوین راهبرد دفاعی بین جامعه آماری ۱۲ نفری و پرسشنامه دوم به منظور تعیین نقش عوامل در جامعه آماری ۴۹ نفری به صورت تمام شمار توزیع و پس از اخذ نظر جامعه آماری با استفاده از تکنیک‌ها و روش‌های آماری، تجزیه و تحلیل شده و در ادامه به جمع‌بندی و ارزیابی سؤالات تحقیق پرداخته شده است. در نهایت در قسمت نتیجه‌گیری در پاسخ به سؤالات تحقیق، مهم‌ترین بسترهای فرصت‌آفرین و بسترهای تهدیدزا و همچنین مهم‌ترین عوامل قوت و ضعف نظامی که در تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ایران مؤثر می‌باشند؛ در قالب ۲۴ عامل ژئوپلیتیک تعیین گردیدند.

واژگان کلیدی: عوامل نظامی، ژئوپلیتیک، دریای خزر، راهبرد، راهبرد دفاعی

۱- دانشیار علوم دفاع راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی

۲- دانش‌آموخته دکتری مدیریت راهبردی نظامی دانشگاه عالی دفاع ملی (نویسنده مسئول) Ali.biek@yahoo.com

مقدمه

دریای خزر در منطقه اوراسیا واقع شده است. این دریا، بزرگ‌ترین دریاچه جهان و باقی‌مانده دریای عظیم تتیس^۱ از دوران دوم زمین‌شناسی است. از نظر موقعیت ریاضی این دریاچه بین مدار ۴۷ درجه و ۷ دقیقه عرض شمالی و در جنوبی‌ترین نقطه بر مدار ۳۶ درجه و ۲۳ دقیقه عرض شمالی و همچنین بین نصف‌النهار ۴۶ درجه و ۳۸ دقیقه تا ۵۴ درجه و ۴۴ دقیقه طول شرقی واقع شده است. این دریا در آسیای غربی و در شمال مرکزی فلات ایران قرار دارد. قزاقستان در شمال، ترکمنستان در شرق و جمهوری آذربایجان در غرب این دریا قرار گرفته‌اند و در شمال غرب آن نیز کشور روسیه واقع شده است (احمدی‌پور، ۱۳۸۹: ۴).

طول دریای خزر از شمال به جنوب ۱۲۰۵ تا ۱۲۸۰ کیلومتر، عرض آن ۲۰۲ تا ۵۵۴ کیلومتر و طول سواحل آن ۶۵۰۰ کیلومتر است و مساحت آن حدود ۳۹۴۵۰۰ کیلومتر مربع می‌باشد. (صابری، ۱۳۸۸، ۲۹) عواملی مانند فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و به دنبال آن خلأ قدرت ایجادشده و وجود کشورهای تازه استقلال‌یافته با موقعیت سیاسی و اقتصادی جدید و همچنین وجود مسائلی مانند؛ رشد روزافزون بودجه نظامی کشورهای حاشیه‌ای دریای خزر، رقابت کشورهای منطقه‌ای بر سر اکتشافات و استخراج منابع انرژی دریای خزر، عدم حل و فصل موضوع تعیین بستر دریای خزر، ورود بازیگران خارجی به خصوص حضور کشورهای فرامنطقه‌ای - مشخصاً ایالات متحده آمریکا با توجه به اختلافات عمیق ج.ا.ایران با آمریکا، عوامل ژئوپلیتیک منطقه را تغییر داده که این تغییرات تأثیر بسزایی در راهبرد دفاعی ج.ا.ایران خواهند داشت (جودت، ۱۳۸۹: ۴۶-۴۴)؛

بنابراین نگرانی اصلی که وجود دارد، این است که تأثیر این چالش‌ها بر راهبرد دفاعی ج.ا.ایران مغفول نماند. در نتیجه با توجه به این‌که از زمان فروپاشی شوروی تاکنون، تأثیر عوامل ژئوپلیتیک نظامی حوزه خزر در زمینه‌های بروز تهدید یا جنبه‌های فرصت‌آفرین مؤثر بر تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ایران به صورت علمی و دقیق مشخص نشده است، لذا مسئله اصلی پژوهش حاضر این است که عوامل ژئوپلیتیک نظامی حوزه خزر چه تأثیری بر راهبرد دفاعی ج.ا.ایران داشته و چه فرصت، تهدید، قوت و وضعی ناشی از این عوامل ژئوپلیتیک نظامی برای سیستم دفاعی ج.ا.ایران وجود دارد.

اهداف اصلی این پژوهش مبتنی بر شناخت مهم‌ترین بسترهای فرصت‌آفرین و تهدیدزای مرتبط با مسائل دفاعی پیش‌روی ج.ا.ایران منبث از عوامل ژئوپلیتیک نظامی حوزه دریای خزر و همچنین شناخت مهم‌ترین عوامل ضعف و قوت نظامی مرتبط با مسائل دفاعی ج.ا.ایران در این حوزه می‌باشد. سؤالات تحقیق عبارتند از؛ مهم‌ترین بسترهای فرصت‌آفرین و تهدیدزای مرتبط با مسائل دفاعی پیش‌روی ج.ا.ایران منبث از عوامل ژئوپلیتیک نظامی حوزه دریای خزر کدامند؟ و مهم‌ترین عوامل ضعف و قوت نظامی مرتبط با مسائل دفاعی ج.ا.ایران در حوزه دریای خزر کدامند؟ ضمناً با توجه به اهداف تحقیق، در این پژوهش محقق از تدوین فرضیه و محدود نمودن تحقیق در حیطه آن، خودداری نموده و در ادامه، روند تحقیق به صورت مسئله محور و بر اساس سؤال‌ها و اهداف پژوهش دنبال شده است.

در خصوص اهمیت و ضرورت این تحقیق باید اشاره کرد که با انجام چنین تحقیقاتی ضمن کمک به اتخاذ راهبردهای مناسب دفاعی، در آینده نیز با معضل کمتری در منطقه ژئوپلیتیک دریای خزر مواجه و می‌توان ابتکار عمل را به منظور مقابله با چالش‌های این منطقه در دست داشت. همچنین عدم توجه به جنبه‌های ژئوپلیتیک نظامی حوزه خزر باعث می‌شود شناخت صحیحی از عوامل تأثیرگذار نظامی بر انتخاب راهبرد دفاعی ج.ا.ایران در این حوزه صورت نگیرد و لذا راهبرد دفاعی مناسبی نیز برای ج.ا.ایران در این حوزه اتخاذ نخواهد شد.

در این تحقیق عوامل ژئوپلیتیک نظامی حوزه دریای خزر به عنوان متغیر مستقل و راهبرد دفاعی ج.ا.ایران نیز به عنوان متغیر وابسته مدنظر قرار گرفته است.

مبانی نظری

در این تحقیق ۴ مورد رساله دکتری و ۴ عنوان مقاله علمی پژوهشی مرتبط با موضوع تحقیق مورد مطالعه قرار گرفت که با اقتباس از این پیشینه‌ها، چارچوب نظری این تحقیق شکل گرفت. لذا دو مورد از پیشینه‌های تحقیق که ارتباط بیشتری با موضوع دارند به شرح ذیل بیان می‌شوند.

دکتر فضل‌الله نوذری در رساله دکتری خود با عنوان «تعیین عوامل ژئوپلیتیک حوزه دریای عمان و تأثیر آن بر تدوین راهبرد دفاعی-امنیتی ج.ا.ایران» از دانشگاه عالی دفاع ملی سؤال اصلی تحقیق خود این‌طور طرح می‌کند که عوامل مؤثر ژئوپلیتیک مرتبط با مسائل دفاعی - امنیتی حوزه، دریای عمان کدام است؟ در پاسخ به این سؤال، محقق عوامل مؤثر ژئوپلیتیک مرتبط با مسائل

دفاعی - امنیتی حوزه دریای عمان را در ابعاد؛ طبیعی، انسانی، اقتصادی، سیاسی داخلی، سیاسی بین‌المللی و نظامی - امنیتی تأثیرگذار می‌داند و سپس عوامل شش‌گانه اشاره‌شده را مورد بررسی قرار می‌دهد.

کامران‌فر و همکاران در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل نقش خزر در معادلات ژئوپلیتیک منطقه‌ای» که در سال ۱۳۸۹ در فصل‌نامه جغرافیا انتشار یافته است این سؤال را مطرح می‌کند که ژئوپلیتیک کشورهای منطقه خزر و تقابل آنان با یکدیگر چگونه است؟ در پاسخ سؤال، به این نتیجه می‌رسد که ژئوپلیتیک حاکم بر منطقه غالباً ژئوپلیتیک مشاجره بوده است. در واقع، واقعیت‌های ژئوپلیتیک منطقه و پیوندهای فضایی موجود بین آن‌ها به‌گونه‌ای است که رویکردهای ژئوپلیتیک اکثر کشورهای منطقه را در تقابل با یکدیگر قرار داده است.

مفهوم شناسی

(۱) ژئوپلیتیک: تعریف ژئوپلیتیک از نظر حافظ‌نیا عبارت است از؛ «علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت، سیاست و واکنش‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر می‌باشد» (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۳۷)، تعریف منتخب محقق در این پژوهش نیز همین تعریف می‌باشد.

(۲) عوامل ژئوپلیتیک: از جمله عوامل شناخته‌شده ژئوپلیتیک می‌توان به موقعیت‌های استراتژیک و ژئواستراتژیک، موقعیت‌های ارتباطی، دریایی و ساحلی، جنبه‌های طبیعی و فیزیکی سرزمین نظیر شکل، وسعت، اوضاع توپوگرافی و اقلیم و وضعیت‌های اقتصادی، سیاسی، نظامی، اجتماعی و فرهنگی و نوع و میزان منابع طبیعی، کمیت، کیفیت منابع انسانی، عناصر فرهنگی، تاریخی و... اشاره کرد. تمام این عوامل ژئوپلیتیک با درجات مختلف تأثیر قابل توجهی بر روند طراحی و اجرای استراتژی (راهبرد) دارند. (همان: ۱۴) و یا به تعبیری هرگاه عوامل یک واحد جغرافیایی با مؤلفه‌های قدرت (مؤلفه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی - اجتماعی و نظامی) برخورد نماید، تعاملاتی حاصل از این برخورد ایجاد خواهد شد که به صورت کنشی و واکنشی، این تعاملات بر سیاست‌ها، راهبردها، برنامه‌ریزی‌ها و تصمیم‌گیری‌های یک منطقه یا کشور اثر خواهد گذاشت (تعریف محقق).

(۳) بسترهای فرصت‌آفرین ژئوپلیتیک: ویژگی‌ها، ملاحظات و واقعیت‌های بالقوه در محیط خارج از مرزهای جغرافیایی یک کشور که از جنس عوامل ژئوپلیتیک بوده؛ به‌طوری‌که استفاده صحیح و

به‌موقع از آنها موجب تسهیل و تسریع در دستیابی به اهداف دفاعی در قبال آن کشور می‌شود. سیاست‌های متخذه به‌منظور وصول به اهداف دفاعی در این بستر نقش‌آفرینی می‌نمایند. (گروه مطالعاتی امنیت، ۱۳۸۷: ۱۰۸)

۴) بسترهای تهدیدزای ژئوپلیتیک: ویژگی‌ها، ملاحظات و واقعیت‌های بالقوه در محیط خارج از مرزهای جغرافیایی یک کشور که از جنس عوامل ژئوپلیتیک بوده و ماهیتاً می‌تواند موجب کندی یا ممانعت از دستیابی به اهداف دفاعی در قبال آن کشور می‌شود. سیاست‌های متخذه می‌تواند شدت عوامل تهدیدزای ژئوپلیتیک را کم یا زیاد نماید. (همان) که این تعاریف منتخب محقق در این پژوهش می‌باشد.

۵) قوت ژئوپلیتیک: ویژگی‌ها، ملاحظات و واقعیت‌های موجود در محدوده داخلی جغرافیای یک کشور که از جنس عوامل ژئوپلیتیک بوده؛ که به‌کارگیری درست آنها موجب تسهیل و تسریع در دستیابی به اهداف دفاعی و غیر دفاعی کشور می‌شود را قوت ژئوپلیتیک گویند. (تعریف عملیاتی محقق)

۶) ضعف ژئوپلیتیک: ویژگی‌ها، ملاحظات و واقعیت‌های موجود در محدوده داخلی جغرافیای یک کشور که از جنس عوامل ژئوپلیتیک بوده و باعث کندی یا ممانعت از دستیابی به اهداف دفاعی و غیر دفاعی کشور می‌شود را ضعف ژئوپلیتیک گویند. (تعریف عملیاتی محقق)

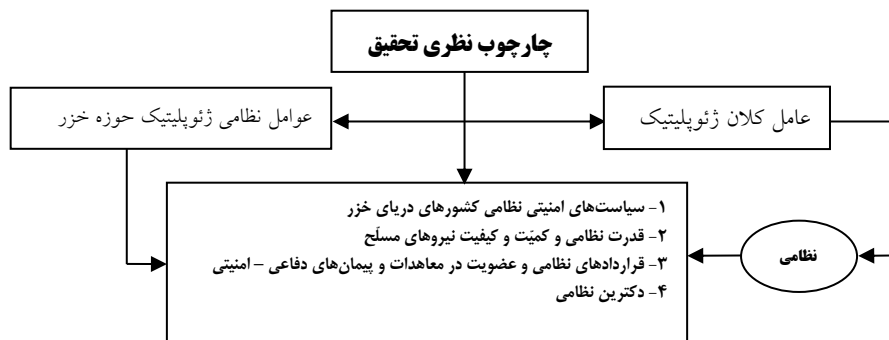
۷) راهبرد دفاعی: راهبرد دفاعی از مؤلفه‌های راهبرد ملی محسوب می‌شود، اندیشمندان امور نظامی اکثراً راهبرد دفاعی را فراتر از قلمرو نظامی و حیطه نیروهای مسلح دانسته و آن را به کاربرد قدرت ملی ربط می‌دهند که شامل مؤلفه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، نظامی و غیره می‌گردد، به‌رحال راهبرد دفاعی عبارت است از؛ «چگونگی توزیع و به‌کارگیری منابع، مقدرات و ابزارهای ملی برای تأمین اهداف دفاعی». (نوذری، ۱۹: ۱۳۹۱) که این تعریف، مورد بهره‌برداری محقق در این پژوهش می‌باشد.

فضل‌اله نوذری در رساله دکتری خود با عنوان «تعیین عوامل ژئوپلیتیک حوزه دریای عمان و تأثیر آن بر تدوین راهبرد دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران» در چارچوب نظری تحقیق خود در بیان قالب عوامل ژئوپلیتیک نظامی کشورهای حوزه دریای عمان به عامل‌های - سیاست‌های دفاعی - امنیتی بازیگران، توان کمی و کیفی نیروهای مسلح، تأسیسات و صنایع نظامی داخلی، قراردادهای نظامی و عضویت در معاهدات و پیمان‌های دفاعی - امنیتی اشاره دارد.

همچنین خسرو بوالحسینی در رساله دکتری خود با عنوان «تأثیر عوامل ژئوپلیتیک کشور ترکیه بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران» در چارچوب نظری تحقیق خود در بیان عوامل نظامی به عامل‌های اهداف و سیاست‌های دفاعی - امنیتی، قدرت نظامی و توان کمی و کیفی نیروهای مسلح، عضویت در معاهدات نظامی و ایجاد پیمان‌های دفاعی با قدرت‌های منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای، تأسیسات و صنایع نظامی داخلی و برخورداری از فناوری پیشرفته دفاعی پرداخته است؛ بنابراین با اقتباس از تحقیقات ذکر شده و با عنایت به محدوده این تحقیق، چارچوب نظری پژوهش در بیان عوامل ژئوپلیتیک نظامی دریای خزر عبارت خواهد بود از: قدرت نظامی و کمیت و کیفیت نیروهای مسلح، تأسیسات و صنایع نظامی، قراردادهای نظامی و عضویت در معاهدات و پیمان‌های دفاعی - امنیتی و دکترین نظامی

با توجه به اینکه ژئوپلیتیک با قدرت و قدرت با بازیگر سیاسی معنا پیدا می‌کند؛ لذا عوامل نظامی در ارتباط با کشورهای حاشیه‌ی دریای خزر بررسی می‌شود پس در این بخش عوامل ژئوپلیتیک نظامی این کشورها برابر چارچوب نظری تشریح می‌گردد.

عوامل ژئوپلیتیک نظامی کشورهای دریای خزر مؤثر بر تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ا.

الف) فدراسیون روسیه

- ۱- سیاست‌های امنیتی، نظامی کشور روسیه: روس‌ها در خزر سیاست‌های امنیتی- نظامی گوناگونی را پیگیری می‌کنند. به‌طور مختصر می‌توان آن‌ها را در موارد زیر خلاصه کرد:
 - (۱) ممانعت از بهره‌گیری از خطوط انتقال انرژی در راستای حمایت نظامی، مالی و حقوقی از شورشی‌های چچنی؛
 - (۲) ممانعت از توسعه مناقشه‌های منطقه‌ای به‌ویژه مناقشه‌هایی که امنیت و ثبات روسیه را تهدید می‌کند؛
 - (۳) مراقبت از تأسیسات نظامی پیشین در منطقه شامل پایگاه‌های هوایی و فضایی کلیدی و تأسیسات هشدار زودهنگام و تقویت و استحکام حضور نظامی روسیه در پایگاه‌های کشورهای تازه استقلال‌یافته حوزه دریای خزر
 - (۴) ایجاد یک نیروی نظامی مؤثر برای از ذخایر انرژی خطوط انتقال در برابر مداخله خارجی؛
 - (۵) تسلط روسیه بر منطقه برای افزایش اعتبار و قدرت چانه‌زنی خود برای گرفتن امتیاز از قدرت‌های غربی
 - (۶) نمایش قدرت روسیه و تحمیل خواسته‌های خود به سایر کشورهای ساحلی (ولی زاده و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۴۶).

- ۲- قدرت نظامی و کمیت و کیفیت نیروهای مسلح کشور روسیه: این کشور دومین زرادخانه هسته‌ای جهان را دارا است و بیش از ۷۵۰۰ کلاهک هسته‌ای داشته که ارتش روسیه در سال ۲۰۱۳ تعداد کلاهک هسته‌ای خود را ۱۴۰۰ کلاهک اعلام نموده درحالی‌که کارشناسان کشورهای مشترک منافع که از شوروی سابق جدا شده این رقم را همان ۷۵۰۰ اعلام نموده‌اند و یگان‌های موشکی استراتژیک روسیه نزدیک به ۷۵۰ فروند موشک قاره‌پیما داشته که این موشک‌ها می‌توانند به قاره‌های دوردست همچون قاره آمریکا اصابت کنند؛ اما ارتش روسیه در سال ۲۰۱۳ تعداد این موشک‌ها را ۴۰۰ فروند اعلام نمود. (رحمت الهی، ۱۳۹۳: ۲۳۳) برنامه جدید نظامی روسیه از سال ۲۰۰۰ م شروع به فعالیت نمود و دو اولویت زیر را در دستور کار قرار داد؛ اول هزینه‌های نیروهای هسته‌ای و دوم هزینه‌های خرید تسلیحات متعارف از جمله تسلیحات با دقت بالا. مراحل نوسازی نیروی نظامی روسیه با توجه به افزایش درآمدهای حاصل از فروش نفت و گاز در سال‌های اخیر

شروع گردیده است و رقمی در حدود ۲۰۰ میلیارد دلار در طول سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۰ جهت توسعه تجهیزات نظامی و نوسازی ارتش اختصاص یافته است (رامتین، ۱۳۸۹: ۴۹-۴۸). جمع نیروی انسانی روسیه در سه نیروی زمینی، هوایی و دریایی^۱ بالغ بر ۱/۲۳۹/۰۰۰ نفر می‌باشد.

۳- قراردادهای نظامی و عضویت در معاهدات و پیمان‌های دفاعی - امنیتی روسیه: واقعیت آن است که روسیه جزو آن دسته کشورهایی است که همیشه یکی از صادرکنندگان اسلحه به حساب می‌آمده است. به‌ویژه کشورهایی که به دلایل مختلف از دسترسی به تسلیحات غربی محروم هستند. ج.ا.ا. چین، عراق (در زمان صدام)، سوریه، هند و چین از مهم‌ترین خریداران تسلیحات روسیه هستند. ولی در سال‌های اخیر صادرات روسیه به علت کیفیت پایین‌رو به کاهش گذاشته است. در حال حاضر روسیه به دنبال حفظ بازار چین و هند می‌باشد که از مهم‌ترین واردکنندگان تسلیحات روسی هستند. روسیه اکنون با ونزوئلا نیز قرارداد خرید تسلیحات به‌ویژه میگ ۲۹ به‌منظور جایگزین کردن اف ۱۶ آمریکایی می‌باشد. (رحمت الهی، ۱۳۹۳: ۱۸۷)؛

الجزایر، امارات متحده عربی، یمن، کویت، سودان و ترکیه نیز از بازارهای فروش تسلیحات روسیه به حساب می‌آیند. در حال حاضر مسکو سعی دارد کشورهای عضو سازمان شانگهای را در یک ردیف سازمان نظامی قرار دهد زیرا دربرگیرنده نصف مردم جهان بشریت، سه زرادخانه عظیم هسته‌ای (روسیه، چین و قزاقستان) و بیش از ۴ میلیون نفر نظامی است که از نظر تعداد نفرت آن از ارتش‌های ناتو بزرگتر است. (ترابی و همکاران، ۱۳۸۸: ۵۵).

۴- رهنامه نظامی روسیه: در رهنامه جدید نظامی روسیه، امکان استفاده از سلاح هسته‌ای برای دفاع از تجاوز نظامی به روسیه و یا یکی از متحدانش و نیز در صورت تلاش برای ضربه زدن به تمامیت ارضی این کشور پیش‌بینی شده است. بر این اساس در رهنامه نظامی جدید روسیه، گسترش سازمان پیمان آتلانتیک شمال (ناتو) نیز تهدیدی برای امنیت ملی روسیه تلقی شده است.

۱- نیروی دریای روسیه یکی از قدرتمندترین نیروهای دریایی جهان می‌باشد که شامل چهار ناوگان دریایی و یک ناوتیپ منطقه‌ای است: ۱- ناوگان شمال ۲- ناوگان اقیانوس آرام ۳- ناوگان دریای بالتیک ۴- ناوگان دریای سیاه ۵- ناوتیپ خزر

همچنین طرح‌های آمریکا برای ایجاد سپر موشکی در اروپا به مثابه خطری برای امنیت روسیه تلقی شده است. این سند در چهار بخش و ۵۳ ماده تنظیم شده است.^۱ (خانی، ۱۳۹۱: ۱۱۳-۸۶)

ب) کشور جمهوری آذربایجان

۱- سیاست‌های امنیتی، نظامی کشور آذربایجان: آذربایجان در سال‌های اخیر روابط خود را با ناتو توسعه داده است. این اقدام‌ها در چارچوب «مفهوم جدید راهبردی» سازمان ناتو انجام شده که در سال ۱۹۹۹ م، ارائه شده بود. در این مفهوم به مجموعه‌ای از مؤلفه‌ها اشاره شده که از جمله آنها تأمین باثبات امنیت انرژی بوده است. از این رو که آذربایجان سهم منابع نفتی خود را در حوزه‌های نفت خیز فراساحل دریای خزر دنبال می‌کند و با کشورهای ایران و ترکمنستان در دست‌یابی به مخازن نفتی فراساحل اختلاف‌نظر شدید دارد با ناتو در مسائل امنیتی مشورت می‌کند، (ثقفی عامری، ۱۳۸۶: ۶۱)

از دیگر سیاست‌های امنیتی - نظامی آذربایجان حل بحران قره‌باغ، جلوگیری و مهار تفکرات سلفی‌گر غیر شیعی و مبارزه با هر نوع اصول‌گرایی مذهبی است و به این منظور سیاست مدرن‌سازی ارتش و تقویت توان رزمی قوای نظامی در دستور کار قرار گرفته و در این خصوص با کشورهای غربی بخصوص آمریکا و رژیم اشغالگر قدس قراردادهای نظامی، اطلاعاتی نیز منعقد نموده است. (مرادیان، ۱۳۸۸: ۵۹)

۲- قدرت نظامی و کمیت و کیفیت نیروهای مسلح کشور آذربایجان: نیروهای مسلح در آذربایجان شامل وزارت دفاع (ارتش) وزارت کشور (نیروهای مرزبانی و پلیس) می‌شود. ترکیب این سازمان‌ها به ترتیب زیر می‌باشد:

- ارتش شامل، یگان‌های زمینی، نیروی دریایی و نیروی هوایی که از طریق ریاست ستاد ارتش «تحت فرماندهی وزیر دفاع» می‌باشند.
- نیروی مرزبانی به‌عنوان واحد مستقل نیروهای مرزبانی محسوب می‌گردد و مستقیماً با رئیس‌جمهور در ارتباط است.

۱- برای اطلاعات بیشتر با سند دکتر نظامی روسیه ر- ک، اکبر خانی- دکترین کشورهای ساحلی دریای خزر، انتشارات مرکز آموزش شهید سپهد صیاد شیرازی، صفحه ۸۶

- نیروی پلیس تحت فرماندهی وزارت کشور می‌باشد و معاون اول وزیر کشور به‌عنوان رئیس پلیس محسوب می‌گردد. (رامتین، ۱۳۸۹: ۷۵)

۳- قراردادهای نظامی و عضویت در معاهدات و پیمان‌های دفاعی - امنیتی: در حال حاضر آذربایجان با افزایش بودجه نظامی خویش با کشورهای مشترک‌المنافع، روسیه، ترکیه، آمریکا، رژیم اشغال‌گر قدس و ج.ا.ا. پیمان نظامی منعقد نموده است. البته کشور جمهوری آذربایجان با کشورهای آمریکا، رژیم صهیونیستی و ترکیه علاوه بر قراردادهای نظامی پیمان‌های اطلاعاتی نیز منعقد نموده است. (صابری، ۱۳۸۸: ۱۵۶)

۴- رهنامه نظامی جمهوری آذربایجان: رهنامه نظامی جدید آذربایجان در ۲۸ فوریه ۲۰۱۱ میلادی در پنج بخش و ۴۶ ماده به تصویب مجلس این کشور رسیده است؛ که در ماده ۲۹ این رهنامه اشاره به این دارد «به‌جز در مواردی استثنایی که در معاهدات و قراردادهای بین‌المللی پذیرفته شده آمده است، جمهوری آذربایجان حق ندارد به کشورهای خارجی پایگاه دهد. با این وجود در صورتی که تحولات اساسی در شرایط نظامی و سیاسی رخ دهد جمهوری آذربایجان حق صدور مجوز برای استقرار پایگاه‌ها و نیروهای خارجی را دارد» (خانی، ۱۳۹۱: ۶۵)

برخی مؤلفه‌های رهنامه امنیت ملی آذربایجان از این قرارند؛ حفظ یکپارچگی سرزمینی کشور و آزادسازی اراضی اشغال‌شده، محافظت از ارکان حاکمیت و دولت مرکزی، ورود به اتحادیه‌های نظامی - دفاعی و گسترش همکاری‌های نظامی با کشورهای متحد، پیوند نظامی با ترکیه برای مبارزه با دشمنان مشترک، قلمداد کردن ارمنستان به‌منزله بزرگ‌ترین دشمن کشور و دشمن دانستن هر کشور دیگری که موضع خصمانه نسبت به دولت آذربایجان داشته باشد، متفی بودن آغاز جنگ تا زمان سودمند بودن مذاکرات قره‌باغ و ایفای نقش نظامی - امنیتی مؤثر در منطقه

ج) کشور ترکمنستان

۱- سیاست‌های امنیتی، نظامی کشور ترکمنستان: مهم‌ترین سیاست امنیتی نظامی کشور ترکمنستان حفاظت از منابع دریایی، حل اختلافات با کشور آذربایجان بر سر مالکیت چاه‌ها و مخازن نفتی آسمان (چراغ)، خزر (آذری) و آلتین آسیر (شرق)، میدان نفتی و گازی آذری‌ها آن را کپی می‌نامند و ترکمن‌ها از آن به نام سردار یاد می‌کنند. (طاهراف، ۱۳۹۲: قابل دسترسی در سایت

۱- برای اطلاع بیشتر ر.ک به دکترین نظامی کشورهای ساحلی دریای خزر، اکبر خانی، ۱۳۹۱ ص ۵۵

خبرگزاری فارس) از زمان محمداًف تصمیم‌های مهمی در شورای امنیت (شورای امنیت ملی ترکمنستان مهم‌ترین نهاد تصمیم‌ساز در امور امنیتی و نظامی است. بر اساس قانون دفاعی، رئیس‌جمهور ریاست این رکن بسیار مهم را عهده‌دار است) گرفته شده است. از جمله مهم‌ترین آنها می‌توان به تصمیم برای گسترش روابط نظامی با آمریکا و ناتو و همچنین تصمیم برای ایجاد نیروی دریایی مستقل ترکمنستان در سال جاری اشاره نمود. (تراپی، ۱۳۸۹: ۷۰)

۲- قدرت نظامی و کمیت و کیفیت نیروهای مسلح کشور ترکمنستان: استعداد انسانی ارتش ترکمنستان در سه نیروی زمینی، هوایی و دریایی مجموعاً حدود ۴۰/۰۰۰ نفر می‌باشد این کشور فاقد هرگونه تسلیحات هسته‌ای است، برخلاف قزاقستان که میزبان بخش مهمی از زرادخانه‌های هسته‌ای شوروی سابق بوده است. در این کشور هیچ‌گونه تسلیحات هسته‌ای نگهداری نمی‌شود. البته این کشور دارای منابع غنی اورانیم می‌باشد که در حوالی کزیل-کایا ۱ قرار دارند. با توجه به اینکه این کشور از جمله کشورهای عضو «معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای^۱» و «معاهده منع جامع آزمایش هسته‌ای^۲» می‌باشد و همچنین با امضاء پروتکل الحاقی آژانس بین‌المللی انرژی بعید به نظر می‌رسد انگیزه‌ای برای پیگیری تسلیحات هسته‌ای داشته باشد (رامتین، ۱۳۸۹: ۱۳۳).

۳- قراردادهای نظامی و عضویت در معاهدات و پیمان‌های دفاعی - امنیتی: ترکمنستان بیشترین روابط نظامی خود را با روس‌ها برقرار کرده است. این کشور پس از استقلال قراردادی با روسیه منعقد کرد تا امنیت خود را به کمک آنها تأمین نماید. ترکمنستان سعی نمود با چین نیز وارد همکاری نظامی شود به همین دلیل در سال ۱۹۹۹ یعنی درست سالی که نیروها و افسران روسی در حال ترک این کشور بودند، قراردادی با چین در زمینه همکاری‌های نظامی بست. افزون بر این، ترکمنستان در زمینه نظامی و برای تقویت ارتش خود، به‌ویژه از نظر لوازم و تجهیزات با اوکراین، آمریکا، گرجستان، ترکیه، ناتو و کشورهای اروپایی همکاری دارد (همان: ۷۹) از جمله این همکاری‌ها می‌توان به استفاده نیروهای آمریکایی و ناتو از خاک و پایگاه‌های ترکمنستان به‌ویژه پایگاه مرو اشاره نمود. افزون بر این، دولت آمریکا در امر آموزش نیروهای نظامی و انتظامی ترکمنستان مشارکت داشته است. همچنین افسران عالی‌رتبه ترکمن از سوی نظامیان ترکیه آموزش

1- Kizil-Kaya

2- Nuclear Non-Proliferation Treaty (NPT)

3- Comprehensive Test Ban Treaty (CTBT)

می‌بینند و تعداد زیادی از دانشجویان نظامی ترکمن به شکل رایگان در ترکیه به تحصیل اشتغال دارند. (همان: ۷۹) ترکمنستان همچنین با رژیم صهیونیستی در مورد آموزش خلبانان ترکمنی قرارداد منعقد نموده است.

۴- رهنامه نظامی ترکمنستان: رهنامه جدید نظامی ترکمنستان در نه بخش و ۴۱ ماده به تصویب رسیده که در این رهنامه نیز بر روی سیاست بی‌طرفی و دفاعی بودن تأکید شده است. در بخشی از رهنامه جدید نظامی ترکمنستان آمده است: عشق‌آباد به هیچ پایگاه نظامی خارجی، اجازه فعالیت در خاک خود را نمی‌دهد و عضو هیچ دسته‌بندی نظامی بین‌المللی نیز نخواهد شد، افزون بر این ترکمنستان هیچ‌گونه مواد و سلاح هسته‌ای کشتار جمعی را خریداری، عرضه یا حمل و نقل نکرده و نخواهد کرد. (خانی، ۱۳۹۱: ۹)

د) کشور قزاقستان

۱- سیاست‌های امنیتی، نظامی کشور قزاقستان: مهم‌ترین سیاست امنیتی نظامی کشور قزاقستان تعامل با کشورهای منطقه و فرامنطقه بوده به همین دلیل اولین رئیس‌جمهور قزاقستان اعتقاد داشت؛ قزاقستان نیازمند یک نیروی تدافعی جداگانه نیست. به نظر وی، امنیت قزاقستان به شکل بهتری از طریق نظام امنیت مشترک (کشورهای مشترک منافع) تحت هدایت روسیه تأمین می‌گردد. حتی زمانی که روسیه اعلام نمود تضمین‌کننده امنیت سایر کشورهای مشترک منافع نیست، نظریات سعی نمود که این کاستی را از طریق همکاری بیشتر با سایر کشورهای عضو سازمان، حل نماید. در نتیجه تمرکز چندانی بر نیروی تدافعی داخلی نداشت. (رامتین، ۱۳۸۹: ۱۰۸)

با این وجود، زمانی که نیروهای روسی در سال ۱۹۹۲ از این کشور خارج شدند، قزاق‌ها به نیروی تدافعی مستقل خود، بر اساس همان ساختارهای نیروهای روسی شکل دادند. (موقر حسینی؛ ۱۳۹۲: ۲۶۶)

۲- قدرت نظامی و کمیت و کیفیت نیروهای مسلح کشور قزاقستان: قزاقستان در جهان بعد از آمریکا، روسیه و چین چهارمین مقام زرادخانه هسته‌ای را دارد، در واقع زرادخانه هسته‌ای این کشور پیش از انگلیس و فرانسه می‌باشد (بغداد اکتائویچ، ۱۳۹۴) قزاقستان از جمله مناطقی بود که در دوران نظام تک‌قطبی، بیشترین تسلیحات اتحاد جماهیر شوروی در آنجا نگهداری می‌شود.

۱- سخنرانی امریف بغداد اکتائویچ سفیر قزاقستان در جمهوری اسلامی ایران در مورخه ۱۷/۴/۹۴ در ستاد کل ن.م. ج.ا.ا.

بر اساس اطلاعات ارائه شده از سوی وزارت دفاع روسیه، ۱۴۰۰ کلاهک هسته‌ای، ۴۰ هواپیمای بمب افکن Tu-95 m به همراه ۳۲۰ موشک کروز اتحادیه جماهیر شوروی در قزاقستان باقی مانده در این مورد بیشترین نگرانی‌ها در مورد قزاقستان این بود که طبق گزارش‌های تأیید نشده‌ای بعضی از تسلیحات هسته‌ای این کشور به کشورهای منطقه انتقال یافته است. (ترابی، ۱۳۸۹: ۸۰)

در سال ۱۹۹۵ طی توافقی که بین روسیه و قزاقستان صورت گرفت کل کلاهک هسته‌ای این کشور به روسیه انتقال پیدا نموده است. (همان) مسئله دیگر در مورد توانمندی ویژه قزاقستان، مراکز آزمایشگاهی و پایگاه‌های پرتاب موشک این کشور است. اگرچه قزاقستان میزبان تنها یک درصد آزمایشگاه‌ها و مراکز آزمایش هسته‌ای شوروی بوده اما همین تعداد نیز شامل مهم‌ترین و حساس‌ترین آن‌ها بودند، این مسئله به‌ویژه در مورد مراکز هسته‌ای و فضایی قزاقستان صادق است. این مجمع‌ها و مراکز شامل مجمع ولادمیروکا^۱ که در آن هواپیما مسلح می‌کردند، مجمع سریشاقان^۲ که در آنجا سامانه‌های دفاع هوایی و موشک کروز آزمایش می‌شوند، مجمع امبا^۳ و مجمع یسمپلاتیننگک می‌باشد که در آنجا مهم‌ترین آزمایش‌های هسته‌ای انجام می‌شد. در این مجمع بیش از ۴۶۶ آزمایش هسته‌ای صورت گرفته که این امر نشانگر اهمیت آن برای شوروی سابق بوده است. (صابری، ۱۳۸۸: ۱۷۷)

یکی دیگر از مراکز حیاتی قزاقستان، پایگاه پرتاب موشک بایکونور^۴ است. این مجمع اولین مکانی بود که ماهواره‌های نظامی و فضایی شوروی از آنجا پرتاب می‌شد. این پایگاه و تجهیزات آن هنوز در اختیار قزاقستان بوده که به دلیل بی‌توجهی و نگهداری نامناسب بخش مهمی از آن دچار آسیب شده است و مقداری نیز توسط قاچاقچیان تسلیحات به سرقت رفته است. با این وجود هنوز امروزه این پایگاه جزء فعال‌ترین مراکز فضایی بوده و سالیانه حدود ۲۵ تا ۵۰ پرتاب از این مرکز انجام می‌شود. (رامتین، ۱۳۸۹: ۱۰۸)

نیروی زمینی قزاقستان: این نیرو شامل چهار فرماندهی است؛ آستانه که مرکز آن در کاراگاندا است، فرماندهی منطقه شرقی که مرکز آن در سمپلاتینسک قرار دارد، فرماندهی منطقه غربی که

-
- 1- Vladimiroka
 - 2- Saryshaghan
 - 3- Emba
 - 4- Baikonur

مرکز آن در آتیرو قرار دارد و فرماندهی منطقه شمالی که مرکز آن در تراز قرار دارد. (موقر حسینی، ۱۳۹۲: ۲۲۰)

- **نیروی هوایی:** قزاقستان به مانند سایر کشورهای مستقل مشترک المنافع، دارای نیروی هوایی پایه ریزی شده بر اساس سلاح‌ها و تجهیزات ساخت شوروی سابق است. این کشور توانسته تجهیزات جدیدی را شامل جت جنگنده‌های SU-27 و MIG-29 را در مقابل بازگرداندن بیش از ۴۰ فروند بمب افکن توپولوف به روسیه دریافت نماید. (اسناد اداره دوم آجا، ۱۳۹۴)

- **نیروی دریایی:** قزاقستان به عنوان یکی از کشورهای دارنده مرز ساحلی در دریای خزر، دارای تعدادی از شناورهای سطحی کوچک است از منافع حیاتی‌اش در این دریا دفاع نماید. (همان)

- **نیروی سربازان مرزی^۱:** قزاقستان کشور بسیار بزرگی است و در نتیجه مرزهای زیادی با کشورهای مختلف دارد و مرزهای این کشور محل عبور و مرور مواد مخدر، کالاهای قاچاق و تجارت و فعالیت گروه‌هایی غیرقانونی و تروریستی بوده است، سربازان مرزی در حدود ۹۰۰۰ نفر برآورد می‌شوند. (ترابی، ۱۳۸۹: ۸۱)

- **قراردادهای نظامی و عضویت در معاهدات و پیمان‌های دفاعی - امنیتی:** قزاقستان در بین پنج کشور آسیای مرکزی، بالاترین میزان خرید تجهیزات نظامی و مهمات از آمریکا را دارد این کشور همچنین با چین، روسیه، ترکیه، اوکراین قرارداد نظامی منعقد نموده است. رژیم صهیونیستی ارتباط مستقیم ماهواره‌ای و تلگرافی با قزاقستان برقرار کرده و مهم‌ترین شرکت‌های فعال این رژیم در قزاقستان شرکت رافائل (در زمینه تجهیزات، صنایع نظامی با وزارت دفاع قزاقستان به منظور نوسازی و بهینه‌سازی تجهیزات ارتش قزاقستان) البیت، موتورال رژیم اشغالگر قدس، گیلت و ماگال هستند. (رامتین، ۱۳۸۹: ۹۹) رژیم صهیونیستی تاکنون چندین ماهواره با اهداف نظامی نیز از پایگاه بایکونور قزاقستان پرتاب نموده است. (احمداف، ۱۳۹۱: ۵۷)

- **رهنامه نظامی قزاقستان:** قزاقستان با اعلام خطوط اصلی رهنامه نظامی خود به جامعه جهانی اعلام نموده است که هیچ کشوری را مورد تهدید قرار نخواهد داد و ارتش قزاقستان صرفاً تأمین‌کننده حاکمیت و تمامیت ارضی کشور است. رهنامه جدید نظامی قزاقستان در مارس ۲۰۰۶ میلادی تدوین

گردید. این رهنامه مبتنی بر دفاع و پایبندی این کشور به سیاست صلح خواهانه می‌باشد (خانی، ۱۳۹۱: ۳۱).

مصاحبه‌های انجام‌شده با خبرگان

در مورد تأثیر عوامل ژئوپلیتیک نظامی دریای خزر بر تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ایران به‌منظور به‌روزرسانی داده‌ها و تکمیل ادبیات این مقاله، محقق با مسئولین تراز اول کشوری و لشکری در زمینه این موضوع، مصاحبه‌هایی انجام داده که جمع‌بندی عوامل مؤثر ژئوپلیتیک نظامی بر تدوین راهبردهای دفاعی ج.ا.ای. به شرح ذیل می‌باشد.

- ۱- افزایش هزینه‌های روزافزون کشورهای پیرامونی ساحل خزر در بودجه نظامی
- ۲- همکاری‌های اطلاعاتی و امنیتی با کشورهای حوزه خزر جهت بومی کردن امنیت این منطقه
- ۳- پیوستن ناوگان جدید موشکی به ناوگان ساحلی روسیه و افزایش توان رزمی واحدهای نظامی در سواحل منطقه داغستان
- ۴- تشکیل نیروی دریایی قزاقستان و ترکمنستان (البته اکنون خیلی پررنگ نیست ولی به‌هرحال با عنایت به اینکه قزاقستان و ترکمنستان با دریایی به جزء خزر ساحل ندارند ایجاد نیروی دریایی برای کشور ما دارای معنی خاص نظامی است).
- ۵- عدم همکاری‌های تسلیحاتی و نظامی گسترده با کشورهای حوزه دریای خزر
- ۶- وجود ناوگان دریایی، نیروی زمینی مقتدر در استان‌های جنوبی ساحل خزر (میراحمدی، ۱۳۹۴)
- ۷- اعلامیه تهران تردد هرگونه شناور با پرچم‌های کشورهای ثالث ممنوع بوده و این موضوع در اعلامیه آستارا خان نیز تأکید شده است
- ۸- به علت عدم دسترسی به آب‌های آزاد و قرار گرفتن کشورهای تازه استقلال‌یافته این حوزه بین دو کشور ایران و روسیه، راه‌های انتقال تجهیزات نظامی به این کشورها محدود شده است.
- ۹- یکی از مصوبات جلسه آستاراخان (۲۰۱۴) عدم حضور نظامیان کشورهای غیر از منطقه در این دریا حتی به‌عنوان مسافر ممنوع است... (صمدزاده صابر، ۱۳۹۳)
- ۱۰- تعاملات و روابط تسلیحاتی و تجاری ج.ا.ای با روسیه^۱
- ۱۱- مبهم بودن رژیم حقوقی دریای خزر
- ۱۲- قدرت برتری نظامی روسیه در حوزه دریا و فضا نسبت به ج.ا.ای.

۱- امیر سرتیپ دکتر غلامعلی پورشاسب نیز به این بند ۱۲، ۱۴ و ۱۵ نیز اشاره داشتند

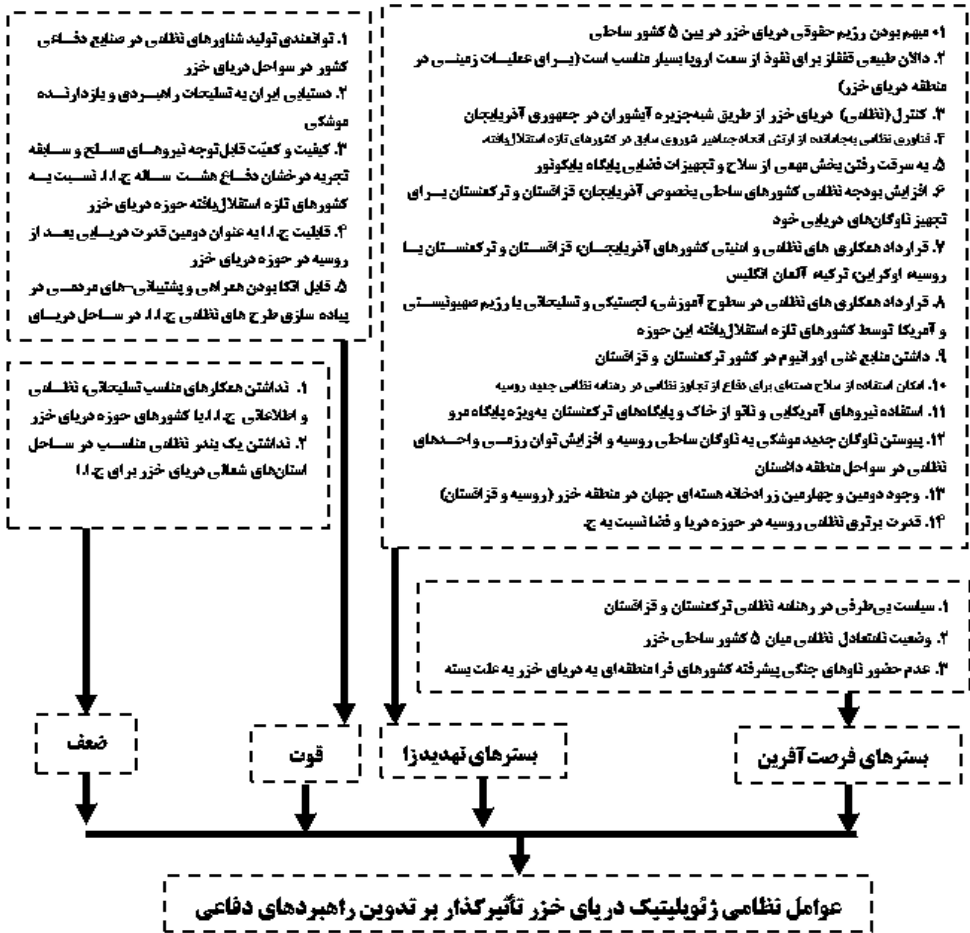
- ۱۳- وجود منطقه چهارم نیروی دریایی راهبردی ارتش ج.ا.ا. در کنار یگان‌های شناوری سپاه پاسداران انقلاب اسلامی که مجموعاً دومین قدرت دریایی این حوزه را برای ج.ا.ا. فراهم آورده است.
- ۱۴- بالا بودن سرعت فرسودگی تجهیزات نظامی مستقر در سواحل شمالی ایران. (کوچکی، ۱۳۹۴)
- ۱۵- داشتن قابلیت نظامی روسیه شامل ۹۰ ناوچه، شناور نظامی و یک رزم‌ناو بزرگ در حال تشکیل
- ۱۶- توانمندی‌های اساسی سامانه دفاعی کشور
- ۱۷- کمیت قابل توجه نیروهای مسلح ج.ا.ا.
- ۱۸- قابل اتکا بودن همراهی و پشتیبانی‌های مردمی در پیاده‌سازی طرح‌های نظامی
- ۱۹- دالان طبیعی قفقاز برای نفوذ از سمت اروپا بسیار مناسب است (برای عملیات زمینی در منطقه دریای خزر)
- ۲۰- دستیابی ایران به تسلیحات استراتژیک و بازدارنده.
- ۲۱- سابقه تجربه درخشان دفاع هشت‌ساله کشور، در مقابل تجاوز خارجی
- ۲۲- برخوردار نبودن از یک آمایش مناسب نظامی در ساحل جنوب این دریا
- ۲۳- ضعف در نداشتن یک بندر نظامی مناسب. (پورشاسب، ۱۳۹۴)
- ۲۴- رشد تروریست، افراطی‌گری و بی‌ثباتی در منطقه خزر به‌عنوان مثال در حال حاضر حداقل ۳۰۰ نفر از اهالی قزاقستان در ترکیب داعش هستند.
- ۲۵- قزاقستان به‌عنوان چهارمین زرادخانه جهان. (امریف، ۱۳۹۴)
- ۲۶- روسیه با تقویت یگان‌های جدید موشکی و هوایی حضور نظامی خود را در خزر قوت بخشیده است.
- ۲۷- تهدید نظامی روسیه علیه ترکمنستان و آذربایجان در سال ۲۰۱۰ به دلیل بهره‌برداری از ذخایر هیدروکربن خزر.
- ۲۸- افزایش همکاری نظامی آذربایجان و آمریکا علاوه بر اینکه یک تهدید می‌باشد، باعث گسترش نفوذ ناتو در منطقه خزر نیز شده است.
- ۲۹- ایران پس از روسیه در متن قدرت‌های خزر از لحاظ نظامی می‌باشد که با همکاری سازنده با یکدیگر قادرند به تهدیدات علیه امنیت و ثبات منطقه پاسخ دهند.
- ۳۰- وضعیت نامتعادل نظامی میان ۵ کشور ساحلی خزر

۳۱- توانمندی تولید شناورهای نظامی در صنایع دفاعی کشور در سواحل دریای خزر (ایزدی، ۱۳۹۴)

مدل مفهومی تحقیق

با نگرش به اطلاعات گردآوری شده در قالب مدارک (اسنادومدارک و مصاحبه با خبرگان)، مدل مفهومی عوامل نظامی ژئوپلیتیک دریای خزر که بر تدوین راهبردهای دفاعی ج.ا.ا. مؤثرند در تعداد ۲۴ عامل در قالب کلان عوامل چهارگانه (بستر فرصت آفرین، بستر تهدیدزا، قوت و ضعف) به شرح ذیل و برابر شکل ۱ ترسیم شده است.

شکل ۱: مدل مفهومی

روش‌شناسی

محققین با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی به اجرای تحقیق حاضر پرداخته‌اند که از نوع کاربردی می‌باشد. با توجه به تخصصی بودن موضوع تحقیق و محدودیت افراد خبره و صاحب‌نظر مرتبط با مسائل ژئوپلیتیک در حوزه موردنظر، جامعه تحقیق از بین خبرگان نظامی و غیرنظامی و صاحب‌نظران جغرافیای سیاسی در سطح نیروهای مسلح که دارای ویژگی‌های زیر باشند، انتخاب گردیده‌اند؛

دارای سابقه‌ی خدمت در مشاغل راهبردی و یا در جایگاه سرلشکری (در سطوح کشوری و لشکری) باشند، در زمینه عنوان موردبررسی در این مقاله، دارای آثار علمی و پژوهشی بوده و آشنا به محیط مورد مطالعه باشند، از آشنایی مناسب با مسائل راهبردی و ژئوپلیتیک برخوردار باشند، حداقل دارای مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد باشند، به‌عنوان مسئول در یکی از کشورهای حاشیه حوزه خزر خدمت نموده باشند (سفیر یا وابسته نظامی).

لذا جامعه آماری این تحقیق برای پرسشنامه اول تحقیق (احصاء عوامل نظامی ژئوپلیتیک مؤثر بر تدوین راهبردهای دفاعی) که دارای ویژگی‌های ذکر شده باشند، ۱۲ نفر برآورد گردیده و برای پرسشنامه دوم (تعیین نقش عوامل در بستر فرصت‌آفرین، تهدیدزا، ضعف و قوت) ۴۹ نفر تعیین که به‌صورت تمام شمار به آنان رجوع شده است.

در این تحقیق با مطالعه کتب و مقالات و با استفاده از روش فیش‌برداری و بررسی اسناد و مدارک علمی موجود در کتابخانه‌ها و اسناد و مدارک رسمی موجود نزد سازمان‌ها و نهادهای مرتبط با حوزه تحقیق اطلاعات مورد لزوم گردآوری شده است، همچنین محققین در این تحقیق از روش تحقیقات میدانی با بهره‌گیری از مصاحبه، تهیه و توزیع و جمع‌آوری پرسشنامه بین صاحب‌نظران و خبرگان جامعه آماری در دو مرحله برای تجزیه و تحلیل و ارائه پاسخ به سؤالات تحقیق استفاده نموده است.

در تحلیل داده‌ها از روش‌های آماری توصیفی از قبیل جداول فراوانی، محاسبه میانگین و نسبت‌ها استفاده شده است و در نهایت با استفاده از آزمون مقدار کای دو، تعیین سطح معناداری، (ضریب اطمینان ۹۵٪ با خطای حداکثر زیر ۵٪)، عمده‌ترین عوامل ژئوپلیتیک نظامی حوزه دریای خزر مؤثر بر تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ایران به همراه نقش چهارگانه آنها، احصاء شده است.

– چگونگی انجام مصاحبه و تهیه پرسشنامه و روایی و پایایی آن

الف) مصاحبه: پس از مشورت با برخی از اساتید و خبرگان مرتبط با موضوع، نسبت به تهیه سؤالات بسته و باز جهت انجام مصاحبه اقدام شد. سپس سعی گردید از متخصصین خبره در حوزه‌های نظامی با توجه به ویژگی‌های جامعه برای مصاحبه در خصوص داده‌های کیفی تا حد اشباع استفاده گردد.

ب) پرسشنامه:

– **روایی محتوایی:** یکی از روش‌های تعیین اعتبار روایی محتوایی، استفاده از ضریب لاوشه یا همان (C.V.R)^۱ می‌باشد. با توجه به اینکه تعداد خبرگان و نظردهندگان برای این ارزیابی ۱۲ نفر بودند، لذا مقدار قابل قبول، ضریب بالاتر از ۰/۵۹ بوده است؛ بنابراین برابر محاسبات انجام‌شده، تمام عوامل سؤال شده در پرسشنامه اول مورد تأیید جامعه خبره بوده که بر اساس فرمول فریدمن اهمیت این عوامل از دیدگاه جامعه آماری بدون در نظر گرفتن نقش آنها اولویت‌بندی گردیده است سپس برای تعیین نقش چهارگانه عوامل (بستر فرصت‌آفرین، تهدیدزا، قوت و ضعف) پرسشنامه دوم طراحی و بین جامعه آماری ۴۹ نفری توزیع گردید. ضمناً در این تحقیق، روایی محتوایی کلی برای عوامل نظامی، به صورت محاسبه مجموعه میانگین، برابر یک محاسبه شده است.

– **پایایی:** پایایی پرسشنامه‌های این تحقیق از طریق آلفای کرونباخ محاسبه شده که ضریب آن ۰/۷۷ بوده و لذا با عنایت به اینکه این ضریب بالای ۰/۷۵ می‌باشد، پس پایایی پرسشنامه مورد تأیید قرار گرفته است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

– **تحلیل پرسشنامه اول:** در پرسشنامه اول از جامعه خبره سؤال شده است که به نظر جنابعالی، آیا این عامل می‌تواند به‌عنوان یک عامل ژئوپلیتیک نظامی در حوزه دریای خزر بر تدوین راهبردهای دفاعی ج.ا.ا. مؤثر باشد؟ و سپس سؤال شده بود در صورت تأیید، به نظر شما این عامل به چه میزان در تدوین راهبرد ج.ا.ا. تأثیر دارد ادامه داده شده بود. حاصل پرسشنامه اول، ضمن تأیید کلیه ۲۴ عامل استخراج‌شده از ادبیات تحقیق و نظرات خبرگان، بر اساس فرمول

۱-C.V.R (Content Validity Ratio)

فریدمن، اهمیت عوامل ژئوپلیتیک نظامی به ترتیب اولویت از دید جامعه آماری تحقیق به شرح جدول شمار یکم می‌باشد.

جدول ۱: اولویت‌بندی عوامل مؤثر نظامی ژئوپلیتیک دریای خزر بر تدوین راهبردهای دفاعی ج.ا.ا.

شماره عامل	عوامل نظامی ژئوپلیتیک دریای خزر	رتبه اولویت
۲۴	مبهم بودن رژیم حقوقی دریای خزر در بین ۵ کشور ساحلی دریا	۱۵,۶۷
۱۱	قابلیت ج.ا.ا. به عنوان دومین قدرت دریایی بعد از روسیه در حوزه دریای خزر	۱۵,۶۷
۱۳	امکان استفاده از سلاح هسته‌ای برای دفاع از تجاوز نظامی در رهنامه نظامی جدید روسیه	۱۵,۵۴
۷	پیوستن ناوگان جدید موشکی به ناوگان ساحلی روسیه و افزایش توان رزمی واحدهای نظامی در سواحل منطقه داغستان	۱۵,۵۴
۸	وضعیت نامتعادل نظامی میان ۵ کشور ساحلی خزر	۱۵,۵۴
۶	استفاده نیروهای آمریکایی و ناتو از خاک و پایگاه‌های ترکمنستان به‌ویژه پایگاه مرو	۱۴,۷۵
۴	عدم حضور ناوهای جنگی پیشرفته کشورهای فرا منطقه‌ای به دریای خزر به علت بسته بودن دریا	۱۴,۶۷
۵	قدرت برتری نظامی روسیه در حوزه دریا و فضا نسبت به ج.ا.ا.	۱۳,۸۳
۲	دستیابی ایران به تسلیحات راهبردی و بازدارنده موشکی	۱۳,۷۹
۱۵	وجود دومین و چهارمین زرادخانه هسته‌ای جهان در منطقه خزر	۱۳,۷۵
۹	نداشتن همکاری‌های مناسب تسلیحاتی، نظامی و اطلاعاتی ج.ا.ا. با کشورهای حوزه دریای خزر	۱۳,۷۵
۱۲	نداشتن یک بندر نظامی مناسب در ساحل استان‌های شمالی دریای خزر برای ج.ا.ا.	۱۳,۷۱
۳	افزایش بودجه نظامی کشورهای ساحلی بخصوص آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان برای تجهیز ناوگان‌های دریایی خود	۱۳,۶۳
۱۴	توانمندی تولید شناورهای نظامی در صنایع دفاعی کشور در سواحل دریای خزر	۱۲,۹۲
۱۰	قابل اتکا بودن همراهی و پشتیبانی‌های مردمی در پیاده‌سازی طرح‌های نظامی ج.ا.ا. در ساحل دریای خزر	۱۲,۸۳
۲۰	قرارداد همکاری‌های نظامی در سطوح آموزشی، لجستیکی و تسلیحاتی با رژیم صهیونیستی و آمریکا توسط کشورهای تازه استقلال‌یافته این حوزه	۱۲,۷۵
۱۷	مناسب بودن دالان طبیعی قفقاز برای نفوذ از سمت اروپا (برای عملیات زمینی در منطقه دریای خزر)	۱۱,۸۸

۲۲		داشتن منابع غنی اورانیوم در کشور ترکمنستان و قزاقستان
۱۹	۱۰,۹۲	کنترل (نظامی) دریای خزر از طریق شبه جزیره آیشوران در جمهوری آذربایجان
۱۶	۹,۴۶	فناوری نظامی به جامانده از ارتش اتحاد جماهیر شوروی سابق در کشورهای تازه استقلال یافته
۲۳	۷,۵۴	سوق پیدا کردن پیمان شانگهای به یک پیمان نظامی
۱۸	۷,۴۶	سیاست بی طرفی در رهنامه نظامی ترکمنستان و قزاقستان
۲۱	۶,۹۲	به سرقت رفتن بخش مهمی از سلاح و تجهیزات فضایی پایگاه بایکونور
۱	۵,۶۳	قرارداد همکاری های نظامی و امنیتی کشورهای آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان با روسیه، اوکراین، ترکیه، آلمان انگلیس

- **تحلیل پرسشنامه دوم:** پس از مشخص شدن عوامل ژئوپلیتیک نظامی دریای خزر مؤثر بر تدوین راهبردهای دفاعی ج.ا.ا. در پرسشنامه اول، برای تعیین نقش چهارگانه عوامل (بستر فرصت آفرین، تهدیدزا، قوت و ضعف) ژئوپلیتیک نظامی دریای خزر پرسشنامه دوم طراحی و بین جامعه آماری ۴۹ نفری توزیع گردید.

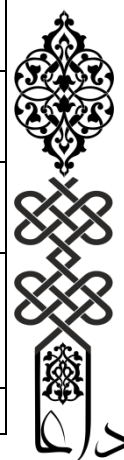
- **تحلیل داده های سؤال اول تحقیق:** مهم ترین بسترهای فرصت آفرین و تهدیدزای مرتبط با مسائل دفاعی پیش روی ج.ا.ایران منبعث از عوامل ژئوپلیتیک نظامی حوزه دریای خزر کدامند؟

جدول ۲: توصیف کمی عوامل مؤثر بر ژئوپلیتیک دریای خزر در بُعد عامل نظامی

شماره عامل	عوامل نظامی ژئوپلیتیک						
	رتبه	سطح معناداری	مقدار کای دو مشاهده شده	درصد میزان تأثیر عامل در حد زیاد و خیلی زیاد	میانگین فراوانی عامل	درصد فراوانی کل	فراوانی پاسخ های داده شده
بسترهای فرصت آفرین							
۴	۱	۰/۰۰۰	۱۶/۲	٪۹۰	۴/۴۷	٪۱۰۰	۴۹
							عدم حضور ناوهای جنگی پیشرفته کشورهای فرا منطقه ای به دریای خزر به علت بسته بودن دریا
۱۸	۲	۰/۰۰۴	۱۱/۳	٪۸۸	۴/۳۹	٪۱۰۰	۴۹
							سیاست بی طرفی در رهنامه نظامی ترکمنستان و قزاقستان
۸	۳	۰/۰۰۴	۱۱/۲	٪۶۵	۳/۱۸	۷۱٪	۳۵
							وضعیت نامتعادل نظامی میان ۵ کشور ساحلی خزر
۲۱	-	۰/۷۶۳	۰/۹۱	۰	۰/۵۷	۲۲٪	۱۱
							به سرقت رفتن بخش مهمی از سلاح و

							تجهیزات فضایی پایگاه بایکونور	
۲۳	-	۰/۴۱۷	۱/۷۵	%۲۱	۱/۷۵	%۴۹	۲۴	سوق پیدا کردن پیمان شانگهای به یک پیمان نظامی
بسترهای تهدیدزا								
۲۴	۱	۰/۰۰۰	۱۶/۷۸	%۱۰۰	۴/۸	%۱۰۰	۴۹	مبهم بودن رژیم حقوقی دریای خزر در بین ۵ کشور ساحلی دریا
۵	۲	۰/۰۰۰	۱۶/۴۴	%۹۲	۴/۴۷	%۱۰۰	۴۹	قدرت برتر نظامی روسیه در حوزه دریا و فضا نسبت به ج.ا.
۱۷	۳	۰/۰۰۰	۲۶	%۷۹	۴/۴۷	%۱۰۰	۴۹	مناسب بودن دالان طبیعی قفقاز برای نفوذ از سمت اروپا (برای عملیات زمینی در منطقه دریای خزر)
۶	۴	۰/۰۰۳	۱۱/۷۹	%۹۰	۴/۳۵	%۱۰۰	۴۹	استفاده نیروهای آمریکایی و ناتو از خاک و پایگاه‌های ترکمنستان به‌ویژه پایگاه مرو
۷	۵	۰/۰۰۴	۱۱/۳	%۸۸	۴/۲۴	%۱۰۰	۴۹	پیوستن ناوگان جدید موشکی به ناوگان ساحلی روسیه و افزایش توان رزمی واحدهای نظامی در سواحل منطقه داغستان
۳	۶	۰/۰۰۰	۲۲/۹۱	%۷۴	۴/۲۰	%۱۰۰	۴۹	افزایش بودجه نظامی کشورهای ساحلی بخصوص آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان برای تجهیز ناوگان‌های دریایی خود
۲۰	۷	۰/۰۰۱	۱۵/۵۷	%۷۸	۴/۱۰	%۱۰۰	۴۹	قرارداد همکاری‌های نظامی در سطوح آموزشی، لجستیکی و تسلیحاتی با رژیم صهیونیستی و آمریکا توسط کشورهای تازه استقلال یافته این حوزه
۱۳	۸	۰/۰۰۳	۱۴/۲۶	%۷۰	۴/۰۶	%۱۰۰	۴۹	امکان استفاده از سلاح هسته‌ای برای دفاع از تجاوز نظامی در دکترین جدید نظامی روسیه
۱۵	۹	۰/۰۰۴	۱۳/۴۴	%۶۷	۴/۰۲	%۱۰۰	۴۹	وجود دومین و چهارمین زرادخانه هسته‌ای جهان در منطقه خزر (روسیه و قزاقستان)
۱	۱۰	۰/۰۰۳	۱۶	%۶۱	۳/۸۷	%۱۰۰	۴۹	قرارداد همکاری‌های نظامی و امنیتی کشورهای آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان با روسیه، اوکراین، ترکیه، آلمان و انگلیس
۱۹	۱۱	۰/۰۰۱	۱۳/۷۵	%۵۳	۳/۴۳	%۱۰۰	۴۹	کنترل (نظامی) دریای خزر از طریق

							شبه‌جزیره آبخوران در جمهوری آذربایجان
۸	۱۴	٪۲۹	۱/۰۶	٪۶	۱	۰/۶۰۷	وضعیت نامتعادل نظامی میان ۵ کشور ساحلی خزر
۱۶	۴۹	٪۱۰۰	۲/۵۱	٪۲۵	۳/۹۸	۰/۲۶۴	فناوری نظامی به‌جامانده از ارتش اتحاد جماهیر شوروی سابق در کشورهای تازه استقلال یافته.
۲۱	۳۸	٪۷۸	۳/۱۶	٪۲۷	۱	۰/۶۰۷	به سرقت رفتن بخش مهمی از سلاح و تجهیزات فضایی پایگاه بایکونور
۲۲	۴۹	٪۱۰۰	۳/۴۵	٪۴۳	۵/۱۲	۰/۱۶۳	داشتن منابع غنی اورانیوم در کشور ترکمنستان و قزاقستان
۲۳	۲۵	٪۵۱	۱/۵۷	٪۱۶	۱/۵۲	۰/۴۶۸	سوق پیدا کردن پیمان شانگهای به یک پیمان نظامی

جدول بالا بیانگر این واقعیت است که پس از تجزیه و تحلیل داده‌های پرسشنامه دوم، از دید جامعه آماری عامل‌های ۴، ۱۸ و ۸ مهم‌ترین بسترهای فرصت‌آفرین و عامل‌های ۲۴، ۵، ۱۷، ۶، ۷، ۳، ۲۰، ۱۳، ۱۵، ۱ و ۱۹ مهم‌ترین بسترهای تهدیدزا عامل نظامی ژئوپلیتیک دریای خزر مؤثر و نقش‌آفرین بر تدوین راهبردهای دفاعی ج.ا.ا. بوده و معنادار شده‌اند و همچنین عامل‌های ۱۶، ۲۱، ۲۲ و ۲۳ در هیچکدام از بسترهای فرصت‌آفرین و تهدیدزا معنادار نشده است و لذا در پاسخ به این سؤال حذف خواهند شد.

- تحلیل داده‌های سؤال دوم تحقیق: مهم‌ترین عوامل ضعف و قوت نظامی مرتبط با مسائل دفاعی ج.ا.ایران در حوزه دریای خزر کدامند؟

جدول ۳: مهم ترین عوامل قوت و ضعف عامل نظامی ژئوپلیتیک حوزه خزر مؤثر بر تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ا.

شماره عامل	عوامل نظامی ژئوپلیتیک	فراوانی پاسخ‌های داده‌شده	درصد فراوانی کل	میانگین فراوانی عامل	درصد میزان تأثیر عامل در حد زیاد و خیلی زیاد	مقدار کای دو مشاهده شده	سطح معناداری	رتبه
عوامل قوت								
۱	قابل اتکا بودن همراهی و پشتیبانی‌های مردمی در پیاده‌سازی طرح‌های نظامی ج.ا.ا. در ساحل دریای خزر	۴۹	٪۱۰۰	۴/۵۱	٪۹۶	۲۰/۳۶	۰/۰۰۰	۱
۲	دستیابی ایران به تسلیحات راهبردی و بازدارنده موشکی	۴۹	٪۱۰۰	۴/۱۰	٪۸۴	۱۳/۲۶	۰/۰۰۱	۲
۱	قابلیت ج.ا.ا. به‌عنوان دومین قدرت دریایی بعد از روسیه در حوزه دریای خزر	۴۹	٪۱۰۰	۳/۶۹	٪۶۶	۱۵/۱۸	۰/۰۰۴	۴
۱	توانمندی تولید شناورهای نظامی در صنایع دفاعی کشور در سواحل دریای خزر	۴۹	٪۱۰۰	۳/۶۵	٪۶۴	۱۶	۰/۰۰۳	۵
عوامل ضعف								
۹	نداشتن همکارهای مناسب تسلیحاتی، نظامی و اطلاعاتی ج.ا.ا. با کشورهای حوزه دریای خزر	۴۹	٪۱۰۰	۴/۰۸	٪۷۸	۱۵/۰۸	۰/۰۰۲	۱
۱	نداشتن یک بندر نظامی مناسب در ساحل استان‌های شمالی دریای خزر برای ج.ا.ا.	۴۹	٪۱۰۰	۳/۶۷	٪۶۶	۱۶/۶۱	۰/۰۰۲	۲

جدول بالا بیانگر این واقعیت است که پس از تجزیه و تحلیل پرسشنامه دوم، عامل‌های ۱۰، ۲، ۱۱ و ۱۴ به ترتیب اولویت به‌عنوان مهم‌ترین عوامل قوت نظامی و عامل‌های ۹ و ۱۲ مهم‌ترین عوامل ضعف ژئوپلیتیک ج.ا.ا. در دریای خزر مؤثر بر تدوین راهبردهای دفاعی خود معنادار و نقش‌آفرین می‌باشند.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

الف - نتیجه‌گیری

پاسخ سؤال یکم تحقیق: مهم‌ترین بسترهای فرصت‌آفرین و تهدیدزای مرتبط با مسائل دفاعی

پیش‌روی ج.ا.ایران منبعث از عوامل ژئوپلیتیک نظامی حوزه دریای خزر کدامند؟

الف) مهم‌ترین بسترهای فرصت‌آفرین مرتبط با مسائل دفاعی پیش‌روی ج.ا.ایران منبعث از عوامل

ژئوپلیتیک نظامی حوزه دریای خزر عبارتند از؛

۱) عدم حضور ناوهای جنگی پیشرفته کشورهای فرامنطقه‌ای به دریای خزر به علت بسته بودن دریا

۲) سیاست بی‌طرفی در رهنامه نظامی ترکمنستان و قزاقستان.

۳) وضعیت نامتعادل نظامی میان ۵ کشور ساحلی خزر

ب) مهم‌ترین بسترهای تهدیدزای مرتبط با مسائل دفاعی پیش‌روی ج.ا.ایران منبعث از عوامل

ژئوپلیتیک نظامی حوزه دریای خزر عبارتند از؛

۱) مبهم بودن رژیم حقوقی دریای خزر در بین ۵ کشور ساحلی دریا

۲) قدرت برتر نظامی روسیه در حوزه دریا و فضا نسبت به ج.ا.ا.

۳) مناسب بودن دالان طبیعی قفقاز برای نفوذ از سمت اروپا (برای عملیات زمینی در منطقه دریای خزر)

۴) استفاده نیروهای آمریکایی و ناتو از خاک و پایگاه‌های ترکمنستان به‌ویژه پایگاه مرو

۵) پیوستن ناوگان جدید موشکی به ناوگان ساحلی روسیه و افزایش توان رزمی واحدهای نظامی

در سواحل منطقه داغستان

۶) افزایش بودجه نظامی کشورهای ساحلی بخصوص آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان برای

تجهیز ناوگان‌های دریایی خود

۷) قرارداد همکاری‌های نظامی در سطوح آموزشی، لجستیکی و تسلیحاتی با رژیم صهیونیستی و

آمریکا توسط کشورهای تازه استقلال‌یافته این حوزه

۸) امکان استفاده از سلاح هسته‌ای برای دفاع از تجاوز نظامی در دکتین جدید نظامی روسیه

۹) وجود دومین و چهارمین زرادخانه هسته‌ای جهان در منطقه خزر (روسیه و قزاقستان)

۱۰) قرارداد همکاری‌های نظامی و امنیتی کشورهای آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان با روسیه،

اوکراین، ترکیه، آلمان و انگلیس

۱۱) کنترل (نظامی) دریای خزر از طریق شبه‌جزیره آبشوران در جمهوری آذربایجان

پاسخ سؤال دوم تحقیق: مهم‌ترین عوامل ضعف و قوت نظامی مرتبط با مسائل دفاعی ج.ا.ایران در حوزه دریای خزر کدامند؟

الف) مهم‌ترین عوامل قوت‌های نظامی ج.ا.ا. منبعت از عوامل ژئوپلیتیک دریای خزر مرتبط با مسائل دفاعی عبارتند از

۱) قابل‌اتکا بودن همراهی و پشتیبانی‌های مردمی در پیاده‌سازی طرح‌های نظامی ج.ا.ا. در ساحل دریای خزر

۲) دستیابی ایران به تسلیحات راهبردی و بازدارنده موشکی

۳) قابلیت ج.ا.ا. به عنوان دومین قدرت دریایی بعد از روسیه در حوزه دریای خزر

۴) توانمندی تولید شناورهای نظامی در صنایع دفاعی کشور در سواحل دریای خزر

ب) مهم‌ترین عوامل ضعف‌های نظامی ج.ا.ا. منبعت از عوامل ژئوپلیتیک دریای خزر مرتبط با مسائل دفاعی عبارتند از

۱) نداشتن همکاری‌های مناسب تسلیحاتی، نظامی و اطلاعاتی ج.ا.ا. با کشورهای حوزه دریای خزر

۲) نداشتن یک بندر نظامی مناسب در ساحل استان‌های شمالی دریای خزر برای ج.ا.ا.

ب - پیشنهادها

۱) جمهوری اسلامی ایران، حل رژیم حقوقی دریای خزر را در چارچوب قوانین بین‌المللی با مشارکت همه کشورهای ساحلی با در نظر گرفتن مسائلی همچون مسئله کشتیرانی، حق استفاده کشورها در مسئله ماهیگیری، استفاده از منابع طبیعی، مسائل زیست‌محیطی، تعیین حق حاکمیت در سطح دریا را مدنظر قرار دهد.

۲) وزارت امور خارجه با همکاری سازمان‌های اطلاعاتی جمهوری اسلامی ایران، زمینه توسعه روابط دیپلماتیک فعال کشور را با ترکمنستان و قزاقستان جهت جلوگیری از نفوذ فرقه‌های دینی ضاله و تندرو (مثل وهابی و سلفی‌گری) را فراهم نماید.

۳) با توجه به این‌که پیمان شانگهای در حال جهت گرفتن به سمت وسوی یک پیمان نظامی است، لذا پیوستن جمهوری اسلامی ایران در این پیمان باعث ایجاد همکاری‌های تسلیحاتی، نظامی و اطلاعاتی کشور با کشورهای ساحلی دریای خزر که در این پیمان مشارکت دارند خواهد شد؛ بنابراین وزارت امور خارجه با تعامل وزارت دفاع جمهوری اسلامی ایران تلاش نمایند تا این مهم تحقق یابد.

فهرست منابع:

منابع فارسی

- جودت، بهجت، (۱۳۸۹)، "ژئوپلیتیک دریای خزر"، ترجمه: ناصر تیموری، انتشارات وزارت خارجه.
- حافظ‌نیا، محمدرضا، (۱۳۸۵)، "اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک"، مشهد، انتشارات پاپلی.
- خانی، اکبر (۱۳۹۱) "دکترین نظامی کشورهای ساحلی دریای خزر" تهران، مرکز آموزشی پژوهشی شهید سپهبد صیاد شیرازی
- رحمت الهی، علی، (۱۳۹۳) "امنیت در نظام بین‌الملل" چاپ دوم، تهران، انتشارات اطلاعات
- موقر حسینی، فرخ، (۱۳۹۲) "قزاقستان" تهران: مرکز آموزشی و پژوهشی شهید صیاد شیرازی
- صابری، افشین، (۱۳۸۸)، "نظامی‌گری کشورهای حاشیه دریای خزر و امنیت اقتصادی جمهوری اسلامی ایران"، معاونت پژوهش دانشگاه فارابی.
- رامتین، شهرام، (۱۳۸۹) "سنجش توان رزمی کشورهای کناره دریای خزر با توان رزمی ج.ا.ا.و تأثیر آن بر مؤلفه‌های نظامی - امنیتی کشور" تهران، دانشکده فرماندهی و ستاد آجا
- نودزی، فضل‌اله، (۱۳۹۱)، رساله دکتری "تعیین عوامل ژئوپلیتیک حوزه دریای عمان و تأثیر آن بر تدوین راهبرد دفاعی - امنیتی جمهوری اسلامی ایران"، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- ولی زاده، اکبر و دیگران، (۱۳۹۲) "سیاست روسیه در دریای خزر در دوره اوراسیاگرایان" نامه دفاع شماره دوم، تهران: انتشارات مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی
- ترابی، قاسم، (۱۳۸۹) "ساختار و توانمندی کشورها: قزاقستان" ماهنامه اطلاعات راهبردی سال هشتم شماره ۸۹
- ترابی، قاسم و سلطانیان، روح‌الله، (۱۳۸۸) "ساختار و توانمندی کشورها: روسیه" ماهنامه اطلاعات راهبردی سال هفتم شماره ۷۷
- تقفی عامری، ناصر، (۱۳۸۹) "ایران و تحولات ژئوپلیتیک نفت و گاز" مجمع تشخیص مصلحت نظام، مرکز تحقیقات استراتژیک
- طاهراف، رفیق، (۱۳۹۱)، مقاله چرایی تهدیدات امنیت انرژی و نحوه مقاله به آن، قابل دسترسی در سایت خبرگزاری فارس
- گروه مطالعاتی امنیت، (۱۳۸۷)، "تهدیدات قدرت ملی شاخص‌ها و ابعاد"، تهران، انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.
- مرادیان، محسن، (۱۳۸۸) "ساختار و توانمندی نظامی کشورها: جمهوری آذربایجان" ماهنامه اطلاعات راهبردی، سال هفتم شماره ۷۱

- مصاحبه با سردار سرلشکر پاسدار مصطفی ایزدی (شاغل در ستاد کل نیروهای مسلح ج.ا.ا.)،
(۱۳۹۴/۰۹/۲۸)
- مصاحبه با امیر سرتیپ عبدالعلی پورشاسب (شاغل در ستاد کل نیروهای مسلح ج.ا.ا.)، (۹۴/۰۸/۲۲)
- مصاحبه با امیر دریادار سجاد کوچکی (فرمانده اسبق نیروی دریای ارتش ج.ا.ا.)، (۹۴/۰۹/۱۵)
- مصاحبه با سردار سرتیپ پاسدار مجید میراحمدی (شاغل در ستاد کل نیروهای مسلح ج.ا.ا.)،
(۹۴/۰۸/۱۵)
- مصاحبه با جناب آقای مجید صمدزاده صابر (رئیس دبیرخانه دریای خزر در وزارت امور خارجه ج.ا.ا.)،
(۹۴/۱۱/۱۴)
- سخنرانی امریف بغداد اکولتائویچ (سفیر محترم کشور قزاقستان در ج.ا.ا.) در مرکز تحقیقات راهبردی
دفاعی نیروهای مسلح ج.ا.ا. (۹۴/۴/۱۷)

